

KOREYS VA O'ZBEK TILLARIDA ANIQLOVCHI SO'Z BIRIKMALARINING YASALISHI

Ozoda Qalandarovna

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Sharq filologiyasi fakulteti

o'qituvchisi(O'zbekiston)

Mamayunusov Umidjon.

O'zbekiston davlat jahon tillari universiteti

Koreys tili yo'nalishi 1- kurs talabasi

ANNOTATSIYA

Bu maqoladagi malumotlar o'zbek va koreys tillaridagi aniqlovchili so'z birikmalarining har xil usullar orqali yasalishi haqida fikr yuritilgan. Tilshunoslik fanini o'rganar ekanmiz har bir tilda alohida o'zini strukturasi bo'lib, ularning asosini grammatika va leksika tashkil etadi. Shuningdek, koreys tili grammatikasi ham o'ziga xos qiyin hisoblanadi. Xususan so'z birikmalarining o'zbek va koreys tillarida qo'llanilishi, ularning yasalishi, ularning qurilishi, aniqlovchili birikmalarning hosil bo'lishi, ularda bo'ladigan qo'shimchalar va ularni nazariy, amaliy va grammatik jihatdan o'rganish jiddiy masaladir. O'zbek va koreys tillaridagi aniqlovchili so'z birikmalarning qiyosiy tahlili o'rganilganligi haqidadir.

Kalit so'zlar: Moslashuv, bitishuv, birikish, teng bog'lanish, tobe bog'lanish, tobe va teng aloqa moslashuvli aloqa, metod.

KIRISH

Koreya oldin o'zining "yopiq eshiklar" deb nomlangan siyosatini yurgizgani bilamiz va bu tarixdan bizga ma'lum. Lekin XIX-asrga kelib, Koreya o'z "eshiklarini" dunyoga ochgandan so'ng, bu sirli va ajoyib mamlakatni o'rganish, boshqa mamlakatlarning qiziqishiga sabab bo'ldi. Biror bir mamlakatni o'rganishdan oldin, avvalo uning tilini o'rganish kerak. Koreys tilini o'rganish bu, uni tashkil etadigan alifbo, so'zlar hamda grammatikani o'rganishdan boshlanadi. Bu, o'ziga yarasha jiddiy, e'tiborli va murakkab jarayon hisoblanib, uni turli olimlar turlicha qarashlar bilan o'rganishdi va o'rganib kelishmoqda. Shuningdek, rus olimlaridan biri yani Xolodovich A.A., Mazur Yu.N., Kim F., koreys olimlaridan 이익섭, 김정숙, 남기심 kabi olimlar tomonidan o'rganildi va tadqiq etildi. Janubiy Koreyalik olimlar 이익섭, 남기심, 김정숙 ning tadqiqot natijalari ham o'ziga xos va sezilarli ahamiyatga ega. Xususan so'z birikmalarining koreys va o'zbek tillarida qo'llanilishi, aniqlovchili birikmalarning hosil bo'lishi, ularning yasalishi, ularga qo'shiladigan qo'shimchalarni

va ularni nazariy, amali va grammatik jihatdan o'rganish murakkab masala hisoblanadi. Koreys tilida ham boshqa tillarda bo'lganidek aniqlashining ham bir necha turlari mavjud. Ammo ularning har biri o'ziga xos bo'lib, ularni gapda qo'llash va bir-biridan farqlab olish biroz qiyinchiliklar olib keladi.

МУХОКАМА ВА НАТИЖАЛАР

Ma'lumki o'zbek tilida sintaktik aloqalar ikki turga bo'linadi: teng aloqa va tobe aloqa. Birinchisi, Teng aloqa, asosan, gap tarkibidagi elementlar orasida uchraydi (so'z birikmasi tarkibidagi elementlar orasida teng aloqa bo'lishi mumkin emas). Teng aloqa orqali sintaktik jihatdan teng huquqli, biri ikkinchisiga bo'ysunmaydigan elementlar munosabati ifodalanadi. Demak, teng aloqa orqali uyushiq bo'laklar hosil bo'ladi. Uyushiq bo'laklarda bir-biriga nisbatan hokim-tobelik bo'lmaydi. SHunga ko'ra, ularda tartib unchalik rol o'ynamaydi: ular o'zaro o'rin almashib qo'llanishi mumkin. Teng aloqada so'zlar o'zaro teng bog'lovchilar (bu vazifada ayrim ko'makchi va yuklamalar ham qo'llanishi mumkin) yoki tenglik intonatsiyasi yordamida bog'lanadi: CHaqirilganda ham o'zimizga yaqin va ahil kishilar bo'lur (A.Qodiriy). Tog'lar, adirlar, uzoq-yaqindagi daraxtlar qurum bosganday qop-qora tus oldi (A. Qahhor). 학교에 좋은 학생도 있고 나쁜 학생도 있다 (Maktabda yaxshi va yomon o'quvchilar bor). 우즈베크스탄에 산, 강, 사망들이 많습니다 (O'zbekistonda tog', daryo va cho'llar ko'p).

Ikkinchisi. Tobe aloqa, sintaktik jihatdan biri ikkinchisiga bo'ysunuvchi, biri ikkinchisini aniqlovchi (keng ma'noda) so'zlar munosabatini ifoda qiladi. Tobe aloqa so'z birikmasi tarkibidagi elementlar orasida ham, gap tarkibidagi elementlar orasida ham uchraydi. Bunda bir element ikkinchisiga nisbatan tobe, ikkinchisi esa unga nisbatan hokim vaziyatda bo'ladi. Masalan: eshikka chiqmoq (eshikka - tobe, chiqmoq - hokim), qishloqdan kelmoq (qishloqdan - tobe, kelmoq - hokim). Biz o'qiymiz (biz - hokim, o'qiymiz - tobe). Demak, tobe aloqa orqali so'z birikmasi va gap bo'laklarining munosabati tayinlanadi. Bularda odatdagi muayyan tartib ham bor: so'z birikmasining elementlari «tobe so'z + hokim so'z» tarzida tartiblansa, gapning elementlari «hokim so'z + tobe so'z» tarzida tartiblanadi. Bu tartibning o'zgarishi odatdagidan chekinish — inversiya deb qaraladi.

Tobe aloqa uch xil bo'ladi: boshqaruv, moslashuv va bitishuv.

Boshqaruv aloqasi. Bunda tobe so'z hokim so'z talabiga ko'ra muayyan grammatik shaklga kiradi va shu shakl orqali tobelanadi (tobe so'z biror kelishik qo'shimchasini oladi yoki ko'makchi bilan birga keladi). Buning ikki turi mavjud; kelishikli B. (mas, mustaqillikka erishmoq, ishdan qaytmoq); ko'makchili B. (mas, qaychi bilan kesdi, inson uchun yaratmoq). Iloji bo'lsa, sizni bu saroydan hovliga ko'chiramiz (A. Qodiriy). Chang salomatlik uchun zararlidir. 먼지는 건강에 나쁩니다. Boshqaruv

aloqasi orqali ob'ektli va holli munosabatlar ifodalanadi: bog'ni tomosha qilmoq - 공원을 구경하다 (ob'ektli munosabat), 논밭에 가다 (holli munosabat), kitobga chizmoq- 책에 그리다 (ob'ektli munosabat).

Moslashuv aloqasi. Bu aloqada tobe so'z o'z formasini hokim so'zning formasiga tenglashtiradi, baravrlashtiradi. Bunda hokim so'zning formasi o'zgarishi bilan tobe so'zning formasi ham o'zgaradi: tobe so'z o'z formasini hokim so'zning formasiga muvofiqlashtiradi, moslashtiradi. Demak, moslashuv aloqasida hokim so'z formasining o'zgarishi tobe so'zga ta'sir qiladi. SHu jihatdan, u boshqaruv aloqasidan farq qiladi (boshqaruv aloqasida hokim so'z formasining o'zgarishi tobe so'zga ta'sir qilmas edi).

Moslashuv aloqasi orqali, asosan, predikativ munosabat ifodalanadi: Biz hayotni sevamiz - 인생을 사랑합니다, tinchlik istaymiz - 평화를 원합니다. Bu gapda kesim vazifasida kelgan sevamiz, istaymiz so'zlari ega vazifasida kelgan biz so'zi bilan moslashgan.

Bitishuv aloqasi. Bu aloqada ikki so'z hech qanday formal ko'rsatkichlarsiz bog'lanadi. Bunda tobe so'zning hokim so'zga munosabati tartib va intonatsiyadan bilinadi: oppoq paxta, oltin boshqoq, tez chopmoq kabi.

Bitishuv aloqasida hokim so'z o'z formasini o'zgartirsa ham, tobe so'z o'z formasini o'zgartirmaydi. Bu tobe so'zning leksik-grammatik xususiyati bilan belgilanadi. O'zbek tilida tobe element odatda kategorial xususiyatiga ko'ra morfologik jihatdan o'zgarmaydigan so'z turkumidan bo'ladi. Tobe so'z vazifasida asosan sifat va ravish keladi. Biroq sifat va ravish vazifasidagi, xarakteridagi boshqa so'zlar ham tobe so'z funksiyasida kela oladi: yaxshi hayot - 좋은 인생 (sifat+ot), sekin ishlamoq- 천천히 일하다 (ravish + fe'l), oltin soat- 금 시계 (sifat vazifasidagi ot+ot), shunday o'yin- 이런 놀이 (sifat xarakteridagi olmosh + ot), ashula aytgan qiz - 노래를 부른 여자 (sifatdosh + ot), xayrlashib ketmoq - 인사를 하고 가다 (ravishdosh + fe'l) va boshqalar.

Bitishuvli birikmalar

Bosh so'zga birikib kelgan ergash komponentlarning qaysi so'z turkumiga taalluqli ekanligiga qarab yoki ifoda materialiga ko'ra, so'z birikmasini quyidagi gruppalarga ajratib o'rganish mumkin.

1. Ot + ot. Otli birikmalar sistemasida keng tarqalgan turlardan biri ikki otning qo'shimchasiz birikuvidir. Ergash mucha sistema sifatida birinchi o'rinda, bosh so'z esa ikkinchi o'rinda keladi; qoida bo'yicha grammatik jihatdan o'zgaruvchi element ikkinchisidir, ya'ni kelishik, egalik va ko'plik qo'shimchalaridan birortasini (yoki

uchalasi ham) olishi mumkin. Birinchi komponent shaklan ot turkumiga taalluqli bo'ladi, lekin ma'nosi tomonidan ko'p vaqt belgini anglatuvchi sifat turkumiga juda yaqin turadi: kumush qoshiq- 은 손가락 , o'rik domla- 호랑이 선생님 , qo'ng'iroq ovoz, shamol tegirmon, shoir tabiat kabi.

2. Olmosh + ot. Olmoshlarning barcha turlari ham bosh so'z bilan (ot, olmosh va otlashgan so'zlar bilan) birikvermaydi. Olmoshlardan faqat so'roq, ko'rsatish, belgilash olmoshlari (juda kam bo'lsa ham bo'lishsizlik olmoshi yasashda ishtirok qiluvchi hech elementi va hokazo) otga birikib kelishi mumkin: hamma odamlar- 모든 사람들이 , butun dunyo (xalqlari) , barcha studentlar- 모든 학생들이 , o'sha bodomzor, hech narsa- 아무것 , har kishi- 사람마다 , qancha odam – 몇명 사람이 kabi.

3. Sifatdosh + ot. Fe'ning funksional formalaridan sifatdoshning ayrim formalari ham ot bilan bitishuvli birikma hosil qiladi. Bulardan eng ko'p ishga solinadigan turi -gan (-yotgan, -digan) affiksi yordamida yasaladigan formadir. Sifatdoshlarning boshqa turlari nisbatan kamroq ishlatiladi (-ar/-ur, -jaq).

Sifatdosh + ot tipidagi bog'lanishlar so'z birikmasi sistemasida juda katta o'rinni ishg'ol qiladi. Sifatdosh formalaridan -gan (-yotgan, -digan) affiksini olgan fe'l formalari shu vazifada (aniqlovchilik vazifasida) juda keng qo'llanadi. Bu forma ham o'zi aniqlab kelgan otga bitishuv yo'li bilan birikadi: o'qigan bola, o'tirgan kishi, kelayotgan bayram, so'zlaydigan notiq va sh. k. Sifatdoshlarning boshqa formalari, yuqorida aytilganidek, kam ishga solinadi (-r/-ar, -ur, -jak). Bu erda otga birikib keladigan sifatdosh formalarining negizi qaysi so'a turkumiga aloqador ekanligining ahamiyati yo'q: ishlagan yigit- 일한 사람, qoraygan narsa-까맣게 된 것, sharillagan suv kabi; o'qigan kishi o'zar, o'qimagan kishi to'zar (Maqol); Echingan kishi suvdan qaytmaydi (Maqol). Botar kunning otar tongi bor (Maqol).

Moslashuvli birikmalar

Turkiy tillarda, shu jumladan, o'zbek tilida ham, nopredikativ munosabatga kirishgan so'zlarning o'zaro moslashuv yo'li bilan birikuvi boshqa tillardagiga (masalan, rus tilidagiga) nisbatan boshqadir. Rus tilida moslashuv grammatik hodisa sifatida so'zning butun morfologik strukturasi qamrab olgan va so'zlarning predikativ munosabatidagina emas, balki, umuman aniqlovchilik sistemasida juda kuchlidir; buning ustiga birikmalardagi tobe muchaning ham hokim bo'lakka bo'ysunib rodda, kelishik, sonda ham moslashib kelishini keltirib qo'shsak, ikki gramma til (slavyan va turkiy tillar) dagi ayirmaning naqadar katta ekanligiga ishonch hosil qilamiz.

Ikkinchi tip bog'lanish ikki otning o'zaro sintaktik aloqaga kirishuvi natijasida hosil bo'ladi, bu tipdagi bog'lanishning bitishuvli bog'lanishdan farqi shundaki, bitishuvda

ikki ot ham kelishik qo‘shimchasini olmay birikadi: deraza parda, qoya tosh, taxta ko‘prik, namangan olma kabi. Ikkinchi tip bog‘lanishda esa birikmaning birinchi (tobe) muchasi qo‘shimcha olmagan bo‘ladi (odatda uni asosiy kelishik formasi deb talqin qiladilar), ikkinchi mucha (hokim so‘z) esa III shaxs egalik qo‘shimchasini oladi: shahar ko‘chasi, yoz quyoshi, kuz oftobi, do‘stlik tuyg‘usi, paxta terimi. Bu tipdagi bog‘lanish I va II shaxs ma‘nosiga ega bo‘lgan so‘zlarni (masalan, kishilik olmoshlaridan men, sen, biz, siz) qaratuvchilik birikmaning III tipida uchragani uchun ularni bu tipga kirgizib bo‘lmaydi. Boshqacha qilib aytganda, kishilik olmoshlari qaratqich formasida albatta -ning affiksini olishi kerak: mening kitobim, sizning suhbatingiz kabi. Endi bu tipdagi bog‘lanishda moslashuvning xususiyati nimadan iborat? Qaratuvchi uchinchi shaxsni ifoda etgani uchun (I va II shaxs olmoshlaridan tashqarida borliqdagi hamma narsa III shaxsga kiradi) ham qaralmish uchinchi shaxs egalik qo‘shimchasini oladi: shahar bog‘cha-si, yoz quyosh-i kabi. Leksik-grammatik deb atash mumkin bo‘lgan bu moslik odatdagi grammatik moslikka o‘xshamaydi, chunki birinchi komponentda moslikni ko‘rsatib beradigan biror belgi yo‘q, biz uni ob‘ektiv ravishda III shaxsga aloqador dedik, binobarin, ikkinchi o‘rindagi so‘z (bosh mucha) III shaxs egalik affiksini olgan. Bosh so‘zning qo‘shimchasi (egalik qo‘shimchasi) mavhumlashish qonuniga muvofiq doim tushib qolishga moyil bo‘ladi va bunday birikmalarda ad‘ektivlik ma‘nosi kuchli bo‘lganligi uchun ham, uning tushib qolishi birikma ma‘nosiga uncha halal bermaydi: paxta zavodi — paxta zavod; Marg‘ilon atlası — Marg‘ilon atlas kabi. Shunday qilib, bu tipdagi bog‘lanishning ikkinchi turida shaxsda moslashuv nisbiy, sonda uchraydigan moslik esa umuman bu tipdagi birikmalarda deyarli hech qanday rol o‘ynamaydi:

so‘z ma‘nosi	xo‘jalik yeri
so‘z ma‘nolari	xo‘jalik yerlari
so‘zlar ma‘nosi	xo‘jalik lar yeri
so‘zlar(ning) ma‘nolari	xo‘jalik lar(ning) yerlari

Epizodik tarzda ko‘makchilar bilan qo‘llangan (predmetmas!) mening, sening, bizning, sizning o‘rnida biz yoqda, siz yoqda, biz tomonda kabi konstruksiyalar mavjud, shuningdek, biz tomonimizda, bizning tomonda, bizning tomonimizda kabi turli variantlarni uchratish mumkin.

1. Umumiy kategorial tur tushunchasini ifodalaydi: ko‘cha eshigi, anhor ko‘prigi;
2. Ikkinchi tip birikma predmetlar o‘rtasidagi konkret munosabatni bildiradi: Go‘r-Amir maqbarasi, Shestakov musiqasi, Toshkent obodonligi, Mustaqillik maydoni, Amir Temur ko‘chasi kabi.
3. Ikki mucha o‘rtasidagi munosabat ob‘ekli munosabat ekanligini ko‘rsatadi: paxta terimi, televidenie ko‘rsatuvi kabi.

XULOSA

Yuqorida keltirilgan fikrlardan kelib chiqib shunday xulosaga kelish mumkin: turli tizimli tillar sistemasini qiyosiy o'rganish bir tomonlama sof nazariy lingvistik sohani qamrab olsa ikkinchi tomondan amaliy-uslubiy maqsadni ham o'z ichiga oladi, hamda tadqiqot jarayoni nazariya bilan amaliyot o'rtasida yaqin bog'lanishni vujudga keltiradi. Shu maqsadda, biz oltoy tillar oilasi sirasiga kiruvchi ikki tilda, ya'ni koreys va o'zbek tillarida aniqlovchi birikmalarni ham amaliy, ham nazariy jihatdan tahlil qilib chiqdik va quyidagi o'xshashlik va noo'xshashliklarga duch keldik. Koreys va o'zbek tilida ham aniqlovchi predmetning belgisini, xususiyatini bildiruvchi bo'lak hisoblanadi. Aniqlovchi asosan o'tni izohlab keladi. Aniqlovchi gapda o'zi bog'langan so'z bilan birga "yashaydi". Aniqlovchi bilan aniqlanmish aniqlovchili birikmani hosil qiladi. Bir oilaga mansub bo'lgan o'zbek va koreys tillari misolida aniqlovchi birikmasi tipologik jihatdan tadqiq etildi. Bunda koreys va o'zbek tillaridagi aniqlovchi birikmasining grammatik xususiyatlarining umumiy va farqli jihatlari aniqlandi.

ADABIYOTLAR RO'YXATI

1. Абдурахмонов Ф.А. Ўзбек тили грамматикаси. 2 том. Синтаксис. Т.: Фан, 1976. – Б. 14
2. Шоабдурахмонов Ш., Асқаров М., Хожиев А. ва бошқалар. Ҳозирги ўзбек адабий тили. -Т.: Ўқитувчи, 1980. – Б. 68.
3. Турсунов У. Ҳозирги ўзбек адабий тили. -Т., Фан, 2004. – Б. 73.
4. Цой С.С., Ким Яна А., Ким Хи И., Пе Янг Сон. Практическая грамматика корейского языка. -Т., 2000. – Б 45
5. Адъективлик-сифатга яқинлик. Абдурахмонов Ф.А. Ўзбек тили грамматикаси. 2 том. Синтаксис. -Т.: Фан. 1976. –Б 59.
6. Фуломов А. Ўзбек тилида аниқловчилар. Ўзбек тили илмий грамматикаси учун материаллар. Т.: Ўз.дав.нашр. 1940. - Б 73.
7. Kenjaboevna, S. E., & Ugli, K. M. S. (2021). The phenomenon of personalization in korean (on the example of fairy tales). *ACADEMICIA: An International Multidisciplinary Research Journal*, 11(6), 677-681.
8. Эшимова, Ш. 2020. Особенности метафоры тропинимического происхождения. *Иностранная филология: язык, литература, образование*. 2 (75) (апр. 2020), 81–86.
9. Баенханова, И. (2019). Паремияларнинг турли тизимдаги тилларда умумий хусусиятлари. *Иностранная филология: язык, литература, образование*, (2 (71)), 64-66.
10. Furkatovna, B. I. (2021). DISCURSIVE-PRAGMATIC FEATURES OF KOREAN AND UZBEK ARTICLES ON THE CONCEPT OF "MAN" 사람. *International Journal of Management*, 12(2).

11. Баёнханова, И. Ф. (2021). KOREYS TILIDA SOMATIK FRAZELOGIZMLARNING IFODA MA'NOSIGA KO'RA TURLARI. МЕЖДУНАРОДНЫЙ ЖУРНАЛ ИСКУССТВО СЛОВА, 4(2).
12. Shuhratova, V., & Amanullayeva, K. (2021). KAZUO ISHIGURONING" DAFN ETILGAN GIGANT" ASARIDA FANTASTIK G'OYALAR TALQINI. Интернаука,(28-2), 67-68. 9. Амануллаева, КМ О ХУДОЖЕСТВЕННОМ КОНЦЕПТЕ И В ЦЕЛОМ. ББК 74.48 Р, 76, 271
13. Ачилова, О. . (2020). Средства выражения содержания приказа в японском языке. Иностранная филология: язык, литература, образование, (1 (74), 62–65. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/1274
14. Ачилова, О. (2016). Использование императивной формы в японском языке. Иностранная филология: язык, литература, образование, 1(1 (58), 88–90. извлечено от https://inlibrary.uz/index.php/foreign_philology/article/view/185
15. Тухтасинов, И. М. (2011). Лингвокультурологические и гендерные особенности сложных слов в художественном тексте (на материале английского и узбекского языков). Автореф. дисс.... канд. филол. наук. Ташкент: УзГУМЯ. В ОБУЧЕНИИ ИНОСТРАННЫМ ЯЗЫКАМ. ББК 74.48 Р 76, 314.